

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 7, Mart 2017, s. 240-257

Yrd. Doç. Dr. Seval YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ

Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi

sevalyinelmez@gmail.com

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ AHLAK EĞİTİMİNE ÖRNEK BİR DERS KİTABI: İBTİDAILERE MALUMAT-I AHLAKİYYE VE MEDENİYYE

Özet

Türkiye’de ahlak eğitimi üzerine yapılan çalışmaların niteliği ve niceliği günden güne artmaktadır. Elbette ki bu artışın getirdiği inceleme alanlarından bir tanesi de ahlak eğitiminin geçmişine odaklanarak, eğitim tarihimizdeki dönüşümlerini felsefi bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Bu bağlamda II. Meşrutiyet yıllarının özgün bir konuma sahip olduğu ise açıktır. 1908-1918 yılları arasında özellikle İttihat ve Terakki Fırkası’nın iktidarı doğrudan kontrolü altına aldığı 1913-1918 yılları arasında eğitim tarihimizin pek çok önemli mevzuatı hazırlanıp kurum-sallaşma hızlandırılmıştır. İlköğretim de bu değişim sürecinden etkilenmiş kanunlar, müfredat programları ve ders kitapları hazırlanırken çocuğun nasıl ahlaklı ve medeni kılınabileceği düşünülmüştür. İşte Ali Rıza Bey tarafından kaleme alınan 1331 (1915) tarihli “İbtidailere Malumat-ı Ahlakıyye ve Medeniyye” adlı ders kitabı ile dönemin 1913 ve 1914 tarihli ilköğretim programları ahlak eğitiminin nasıl kurgulandığı hakkında ahlak felsefesinin birikiminden de yararlanabileceğimiz somut bir örnek sağlamaktadır. Bu anlamda ahlaklı vatandaşlar yaratma sürecinin başlangıcını ders kitaplarından ve mevzuatlardan takip etmek, bugünün ahlaklı bireylerinin oluşabilmesi için yapılan kurgulamaların anlaşılmasında anahtar rol oynayacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet Dönemi, Ahlak Eğitimi, İyi Yurttaş, Ders Kitapları, Ahlak-Etik.

AN EXAMPLE TEXTBOOK FOR MORAL EDUCATION IN II. CONSTITUTIONAL PERIOD: İBTIDAILERE MALUMAT-I AHLAKIYE VE MEDENIYYE

Abstract

The quality and quantity of the studies which have been conducted on moral education in Turkey have increased day by day. One of the focus areas that is emerged from this increase is to evaluate the transformations in our education history as focusing on the background of moral education through a philosophical point of view. It is obvious that II. Constitutional Period has a unique position. Constitutionalism had been fastened when many important regulations of our education history were prepared during 1908-1918, and especially between 1913 and 1918, when Party of Union and Progress had political dominance. Primary school was influenced by this transformation and how children could be educated to be ethical and civilized individuals was thought while preparing the related laws, curriculums and textbooks. The textbook, which was written by Ali Rıza Bey in the name of "İbtidailere Malumat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye (Moral and Civilization Knowledge for Primary School), 1331 (1915), portraits a real example that we can benefit from philosophy of ethics accumulation about moral education perspectives in primary school curriculums, which were dated 1913 and 1914. Hence, following the period of creating ethical citizens from textbooks and the related regulations will be a key point on understanding the constructions that have been made to create today's ethical individuals.

Keywords: II. Constitutional Period, Moral Education, Good Citizen, Textbook, Moral-Ethic

Giriş

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıldan itibaren daha yoğun hissedilmeye başlayan devleti kurtarma kaygısı bürokratik modernleşmeyi gündeme getirerek idari yapının daha akılcı kılınması ihtiyacını artırmıştır. Zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nde zihinsel kirlenmeyi ve geri kalmışlığı durdurmak için pek çok alanda önlemler alınmış kaybedilen topraklar, zayıflayan merkezi otorite, sivil-askeri bürokrasiyi, gerilemeye engel olmak ve devleti kurtarmak için kendileri üzerinde düşünmeye, öz eleştiri yapmaya, geri kalmışlığın altında yatan nedenleri çözmeye yönelmiştir (Lewis, 2004, s. 456). Bu bağlamda, Osmanlıların, modernleşme çabası karşılaştıkları olumsuzlukları gidermek ve ihtiyaç duydukları kadarını Batı'dan almak şeklindedir (Tekeli, 2002, s. 22). Karşılaştıkları olumsuzluklar sonucunda Batı'ya yüzünü çeviren Osmanlı Devleti bütüncül bir bakış sergileyememiştir. Osmanlı Devleti'nde "gelenekler, değişimin dinamik kaynakları olarak yeniden yorumlanıp modernliğin içerisine taşınmamış, bunun yerine dondurulmuş, folklorikleştirilmiş ve müzeleştirilmiştir" (Göle, 2002, s. 65).

XIX. yüzyıldaki hâkim sınıf, Batı'ya direnebilmek için sadece modern bir ordunun yeterli olmadığını, aynı zamanda modern bir siyasal, toplumsal ve ekonomik yapıya da ihtiyaç duyduğunu anlamıştır. 1808 yılında Senet-i İttifak, 1839 yılında Tanzimat Fermanı, 1856 yılında Islahat Fermanı ve 1876 yılında Kanuni Esasi'yi hazırlayarak çağdaş bir topluma kapı aralamaya çalışmıştır. Ancak reformlar daha çok azınlıkta olan sivil-askeri bürokrasiyi etkilemiş ve çoğunluk olan halk sürecin dışında kalmıştır (Ahmad, 2005, s. 11-12). İşte bu kritik dönüşümleri

gerçekleştiren kadroların gözünde önemli olan konulardan bir tanesi de eğitimidir. Modernleşme taraftarları ülkedeki geri kalmışlığın eğitim aracılığı ile ortadan kaldırılabileceğine inanmışlardır. Nitekim Osmanlı bürokratlarına göre, Batı'nın sağlam merkezi otoritesinin en dikkat çekici özelliği, kendi modern insan gücünü yaratmaya olanak veren eğitim sistemidir. Batılılaşma sürecinde eğitim anahtar rol oynayarak ihtiyaç duyulan kadroların şekillendirilmesine yardımcı olmuştur. Eğitilmiş kişiler yetiştirebilmek amacıyla, ülke dışına öğrenciler gönderilmiş, modern eğitim kurumları yaygınlaştırılmıştır (Tekeli, 2002, s. 23). Medrese baskısından uzak, Batılı zihniyetin hâkim olduğu, dinsel bilginin yanı sıra doğa bilimlerinin müfredatta yer aldığı yeni eğitim ve öğretim kurumlarında düşünsel, bilimsel ve toplumsal değişmelere dikkat çekilmiştir (Berkes, 2003, s. 185).

Bütün bu modernleşme kaygısının ortasında, II. Meşrutiyet yıllarını, kendinden önceki yıllardan farklı kılan pek çok toplumsal ve siyasi gelişme yaşanmıştır. 1908-1918 yılları arasında iktidarın ana odağı olan İttihat ve Terakki Fırkası aşağıdan yukarıya doğru uzanan devletin içinde bulunduğu kaotik ortama karşı çözümler üretmeyi arzulayan kadrolardan oluşmaktaydı. İstibdat yıllarının eğitim koşullarında kendilerini geliştiren Jön Türkler, önceki yılların düşünürlerinden daha keskin ve aktif fikirlerle tarih sahnesine çıkmışlardır. Pozitivizmden hareketle dağılan imparatorluğun tekrar bütünleştirilebileceğini düşünen İttihatçılar, toplumsal sorunların bilimsel ölçütlerle çözümlenebileceğine inanan, hatta yer yer materyalizmden destek alan bir kitledir (Keyder, 2005, s.77). Devletin hızla kurtarılması gerektiğini gündemde tutan bu sabırsız ve pragmatik kitle için tebaadan vatandaşa geçerek toplumu siyasetin destekleyici bir unsuru haline getirebilmek belirleyici hedefti. (Üstel, 2009, s. 27). İdeolojik bir tutarlılıktan ziyade hedefe ulaşma kaygısı taşıyan İttihat ve Terakki Cemiyeti bu çerçevede 1908-1918 yılları arasındaki iktidar tartışmasını iki belirgin dönem içinde yaşamıştır. 1908-1913 yılları arasında siyasete doğrudan müdahale etmeye çekinen Cemiyet, dolaylı yoldan iktidarı tercih edip iktidarın çok başlılığına hizmet etmiştir. Ancak Balkan Savaşları sonrasında yaşanan iç ve dış politik koşullar İttihatçıların dolaylı iktidarının yönünü değiştirerek 1913 Bab-ı Ali Baskını sonrasında doğrudan kontrol aşamasına geçmelerine neden olmuştur. 1913-1918 yılları arasında devlet kadrolarının büyük çoğunluğunu kontrolü altına alan Cemiyet, toplumsal, hukuki ve iktisadi pek çok yeniliği hayata geçirmiştir (Akagündüz, 2015a, s. 283). Buradan da anlaşılacağı üzere sultanın etki ve yetkisi kırılmaya başlamıştı. İttihatçılar toplumu reformlarla yeniden inşa etmek için yaptıkları yeniliklere rağmen var olan paradigmayı değiştirmeyi başaramamış olsalar da Cumhuriyet için bir birikim oluşturmuşlardır. Örneğin İttihatçıların devletin temel problemlerinden birisi olan sıtma, frengi gibi hastalıkları çözmek konusundaki adımları Cumhuriyet'in bu hastalıklara karşı giriştiği mücadelenin temelini oluşturacaktır (Akagündüz, 2016, s. 120).

İttihatçıların bu noktada üzerine eğildikleri temel konulardan bir tanesi de eğitim olmuş, özellikle kadın eğitimi ile yükseköğretime odaklanılmıştır (Akagündüz, 2015a, s.195-196). Ancak en az bunlar kadar partinin üzerinde durduğu bir başka konu ise ilköğretim olmuştur. 1913'te dönemin gelişmiş ülkelerinin programları incelenerek 101 maddelik Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-u Muvakkatı çıkartılarak, modern bir ilk eğitimin kurgulanması için ihtiyaç duyulan altyapı sağlanmıştır. Kanunun çıkartılmasından hemen sonra ise iki ayrı ilköğretim müf-

dat programı hayata geçirilmiştir (Aslan, 2011, s. 723-724). 1913 “Mekatib-i İbtidaiyye Ders Programı Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus”, 1914 “Mekatib-i İbtidaiyye Ders Programı Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus” adlı müfredat programları kanuna uygun bir şekilde hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. 1915’te çıkartılan “Mekatib-i Umumiyye Talimatnamesi” ise bir başka önemli resmî belge olmuştur.

1913 “Mekatib-i İbtidaiyye Ders Programı Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus” adlı programda dersler öğleden önce ve sonra olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Buna göre öğleden önce okutulacak dersler; Elifba ve İcra-i Şerife, Kuran-ı Kerim ve Malumat-ı Diniyye, Musahabat-ı Ahlakiye (Tarihîye, Sıhhiye, Medeniye), Kıraat, Lisan-ı Osmanî (Sarf ve Kitabi), Tarih, Coğrafya, Hendese ve Hesap, Eşya Dersleri. Öğleden sonra okutulacak dersler ise şöyledir; El işleri, Ziraat, Resim, Musiki (Gina), Yazı, İmla, Ezber (İnşad, Tarihi Temsiller), Terbiye-i Bedeniyye ve Sıhhiye (Maarif Vekaleti Nezareti, 1329/1913, s. IV). Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus adlı programda “Musahabat-ı Ahlakiye” dersinin bağımsız bir ders olarak verilmeyeceği kıraat dersinde okutulacağı açıklanmıştır (Maarif Vekaleti Nezareti, 1329/1913, s. 5). Ayrıca programda dikkat çeken diğer bir nokta da din ve ahlak derslerinin bağımsız olarak okutulması ve alanlarının da sınırın çizilmiş olmasıdır. Örneğin Malumat-ı Diniyye dersinin içeriği, Kur’an-ı Kerim nasıl okunur, ibadet nasıl gerçekleştirilir, namaz nasıl kılınır gibi teorik din bilgisi anlatımıyla oluşturulmuştur.

Görsel-1: Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus.

1914 “Mekatib-i İbtidaiyye Ders Programı Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus” adlı ders programında ise dersler, öğleden önce ve sonra olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Buna göre öğleden önce okutulacak dersler; Kuran-ı Kerim, Malumat-ı Diniyye, Musahabat-ı Ahlakiye, Türkçe, Kıraat, Sarf ve Nahiv, Tarih, Hendese ve Hesap, Eşya

Dersleri. Öğleden sonra okutulacak dersler ise şöyledir; El işleri, Ziraat, Yazı, Resim, Musiki (Gına), Terbiye-i Bedeniyye (Maarif Vekaleti Nezareti, 1330/1914, s. VI). 1914 tarihli programın 1913 programından farkı derslerin isimlerinin değişmesi ve en önemlisi “Musabahat-ı Ahlakiyye” dersinin bağımsız bir ders olarak programda yer almış olmasıdır, fakat içeriğine ilişkin açıklamalar kısmına baktığımız da 1914 programında verilen tüm bilgilerin aynen bu programda kullanıldığı dikkat çekmektedir. 1916 yılına gelindiğinde ise, İlk Mektepler Öğretmen Okulu öğrencileri için müfredat programı hazırlanmış ve bu programda da “Ahlak-ı Malumat-ı Medeniyye-i Hukukiyye” adındaki derse yer verilmiştir. Söz konusu dersin ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflara haftada 1 saat olarak okutulması uygun görülmüştür (Maarifi Umumiye Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi, 1331/1915, s. 5).

Darülmualimin İbtidailere Mahsus Müfredat Programında, “Ahlak-ı Malumat-ı Medeniyye-i Hukukiyye” dersinde işlenecek konular programda şu şekilde sıralanmıştır (Maarifi Umumiye Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi, 1331/1915, s. 118-121): İkinci sene haftada bir saat verilen dersin ahlak kısmında: Ahlakın amacı, içeriği, tarifi, araçları ve kısımları hakkında açıklamalar yapılacağı belirtilmektedir. Ayrıca kanunlar, namus ve haysiyet, zamanın iyi değerlendirilmesi, iradenin terbiye edilmesi, vazife severlik, kanunlara itaat edilmesi, dinin önemi ve ahlak gibi konular üzerinde durulması gerektiği de bahsedilen konu başlıkları arasındadır. Üçüncü sene haftada bir saat verilecek “Ahlak-ı Malumat-ı Medeniyye-i Hukukiyye” dersindeki konu başlıkları arasında devlet ve devlet teşkilatı, hukuk kuralları, belediye idaresi, görev ve yapılanma gibi konuların üzerinde durulacağından bahsedilmektedir. Fakat bu konu başlıklarına dair açıklamalara programda yer verilmemiş ve söz konusu dersin hedef ve amaçlarından bahsedilmemiştir. Dönemin eğitimcilerinden Satı Bey “*Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası’nda*”

yayınlanan bir makalesinde, Malumat-ı Medeniyye dersinin Ahlak derslerinin bir şubesi olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: “*Bizim gibi idaresinde henüz bir inkılap yapmış olan, bu inkılap-ı idariye içtimai kökler saldırmak, içtimai meyveler verdirmek için uğraşmaya mecbur olan milletlerde ilköğretimin en önemli derslerinden birini oluşturur*” (Üstel, 2009, ss. 46-47). Kısacası Malumat-ı Medeniyye ders kitaplarında II. Meşrutiyet eğitimcileri yeni insan profili, yani beden ve aklını kullanmasının yanında seküler bir ahlakla donatılmış vatandaş profilini ısrarla eserlerinde savunmaktadırlar ve bu tavırda dönemine damgasını vurmuş bir tartışmanın ders kitaplarına yansımından ibarettir (Üstel, 2009, s. 80).

TÜRKİYE’DE AHLAK EĞİTİMİ ANLAYIŞI: EĞİTİM, AHLAK-ETİK VE AHLAK EĞİTİMİ

Genelde eğitimin, özelde ise ahlak eğitiminin temel amacı olan “iyi”, “erdemli” ve “ahlaklı” yurttaşlar yetiştirmek, her dönem öğretim programlarını ve bu programlara göre hazırlanan ders kitaplarını şekillendirmektedir. İyi yurttaşlardan oluşan (iyi, ahlaklı ve erdemli) bir devlet yaratma ideali de aynı şekilde tüm devletlerin temel hedefleri arasındadır. Ancak iyi, ahlaklı ya da erdemli kavramlarıyla ima edilen ya da kişileri bu amaçlar doğrultusunda yönlendirmek için kullanılan değerlerin boyutu da ayrı bir önem arz etmektedir. Şöyle ki, ahlaklı bir birey nasıl olmalıdır? Erdem kelimesi hangi değerleri içinde barındırmaktadır. Her ahlaklı yurttaş aynı zamanda iyi bir yurttaş ve erdemli bir birey olabilmekte midir? İşte bu kavram

kargaşası öncelikle felsefe ve özellikle de eğitim felsefesi alanında çalışmalar yapan her araştırmacının kafasını kurcalamaktadır.

Eğitim, ahlak-etik ve ahlak eğitimi kavramları hakkında yapılan incelemeler göstermektedir ki, herkesin üzerinde anlaşıldığı ortak tanımlara varılmamıştır. Eğitim nedir? diye sordüğümüzde, Türkiye’de Ertürk’ün yaygın olarak kabul edilen tanımına göre: “Eğitim bireyin davranışlarında, kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir”, şeklinde tanımlanmaktadır (Ertürk, 1986, s. 12). Akyüz’e göre ise, eğitimle, bireyin bedenen ve ruhen yetenek ve davranışlarını istenilen doğrultuda geliştirilmesi ve bunula birlikte bireye yeni yetenekler, davranışlar ve bilgiler kazandırılması hedeflenir (Akyüz, 2010, s. 2). Ancak burada temel sorunsal, “istenilen davranışlar” denilirken kastedilenin ne olduğudur, bu istenilen davranışlar kimin istedikleridir ve toplumun her kesimini kapsama gücüne de sahip midir? İşte bu nokta da Kuçuradi’nin eğitim ve istendik davranışlar hakkındaki açıklamaları dikkat çekicidir. Kuçuradi’ye göre eğitimi “istendik davranışların kazandırılması” şeklinde tanımladığımızda, başka bir anlamda istenilen davranışlar, bir kuşağın “iyidir-kötüdür” şeklinde nitelendirdiği davranışlar olmaktadır. Bu durum ise birkaç ahlakın iç içe bulunduğu toplumlarda, herkesin kendi ahlakının iyisini-kötüsünü öğretmesi durumunda, sık sık çatışan iyiler-kötüler olduğundan, toplumsal yaşamdaki çatışmaların, eğitime de yansımaya neden olacaktır. Oysa Kuçuradi, eğitim kavramından “istenilen davranışları” kazandırmayı anlamak yerine, “kişilerin insanlaşmasına yardımcı olmayı” içeren davranışları kazandırmayı anlamının daha doğru olacağını ifade etmektedir (Kuçuradi, 2009, s. 48-49).

Her ne kadar gündelik dilde ahlak ve etik aynı anlamlara gelecek şekilde kullanılıyor olsa da, hatta kimi zaman etğin ahlakın felsefesini yapmak olduğu, yani ahlak felsefesi olduğu söylene de bu kavramların her biri farklı anlamlar taşımaktadır. Ülken’e göre ahlak, insanlığın kabul ettiği ve başka kesinlik ölçüleriyle ölçülemeyen hareketlerimize ait değerlerin toplamıdır (Ülken, 2001, s. 19). Yücel’e göre ahlak, insan hareketlerini objektif bir gözle inceleyen, insan hareketlerinin dayandığı prensipleri birtakım kurallara bağlayan, felsefenin bir alt disiplini (Yücel, 1959, s. 74). Kuçuradi’ye göre ise ahlak, kişilerarası ilişkilerde davranışlara ilişkin geçerli bir grupta, belirli bir zamanda ya da genel olarak geçerli olan, olması istenen çeşitli değer yargıları sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuçuradi, 2009, s. 32-33). O halde genel olarak ahlak, insanın başka varlıklarla olan ilişkisindeki kural ve eylemleri düzenleyerek anlamlandıran norm, ilke ve kurallar bütünüdür ifade eder. Bu anlamıyla ahlak, kültürel bir çevrede kabul görmüş, belirlenmiş, tanımlanmış değerler ve bu değerlerin nasıl yaşatılacaklarını ortaya koyan kurallar öbeği olarak tanımlanabilir (Cevizci, 2002, s. 3). Örneğin Tepe’ye göre bazen belirli bir ahlakın temellendirmesi olarak karşımıza çıkan ahlak felsefesi, bazen tek tek ahlakların üstünde, onları aşan bir “üst ahlak” haline gelmektedir; ancak her iki durumda da ilgili insanlara “yapılması ve kaçınılması gerekenler” konusunda her durumda geçerli olabilecek birtakım ilkeler, kurallar önermektedir. Oysa etik, konu edindiği alanla ilgili, alanın izin verdiği kadarıyla doğru ve kesin bilgilere ulaşmaya çalışmaktadır (Tepe, 2011, s. 15). Başka bir ifadeyle etik, insana ilişkin doğrulanabilir, yanlışlanabilir bilgiler ortaya koyan ya da koyması beklenen bir felsefe disiplini; yapılması gerekeni söyleyen ya da normlar koyan bir etkinlik değeridir (Tepe, 1998b, s.

12). Bu anlamıyla da etik, nesnesi insanlar arasındaki ilişkilerdeki eylemin ne olduğu inceleyen ve nesnesi izin verdikçe de bilgi ortaya koymaya çalışan felsefenin en eski ve en temel disiplinlerinden birisidir (Kart, 2013, s. 3). Kısacası etik, çeşitli ahlaklardan (morallerden) bağımsız olarak, kişilerin eylemlerine ve eylemin felsefi bilgisine ilişkindir (Tepe, 2011, s. 16).

Tüm bunların yanı sıra çalışmanın da konusunu oluşturan ahlak eğitimi kavramının da felsefi bir sorgulamadan geçirilmesi gerekmektedir. Ahlak eğitimi nedir? Ahlak eğitimiyle iyi yurttaşlar olarak yetiştirilmesi istenilen bireylerde ahlaki değerler neye, kime göre ve hangi yöntemler kullanılarak verilmektedir. Ahlaki değerler olarak kabul edilen değerler nelerdir? Bu değerler çocuklara nasıl öğretilmektedir? Ali Rıza Bey tarafından, II. Meşrutiyet yıllarında yazılan “İbtidailere Malumat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye” adlı ders kitabı yukarıda sıralanan sorular temele alınarak felsefi analizden geçirilmektedir.

Bu bağlamda ahlak eğitiminin neliğine ilişkin kısa da olsa bir sorgulama yapmak gerekmektedir. Öncelikle ahlak eğitimi dendiğinde ilk akla gelen, sanki kuralların ve buyrukların öğrencilere ezberletilmesi gibi anlaşılabilir, Haynes’e göre ahlak eğitimiyle yapılmak istenen: “alışkanlık halinde belli bir biçimde davranan insanlarla birlikte yaşayarak, davranış alışkanlıklarını, anadili edindiğimiz biçimde kazanmaktır” (Haynes, 2002, s. 169). Bir anlamda sosyal bir varlık olan insanın davranış alışkanlıklarını kazanması anlamında kullanılan ahlak eğitimi, kendini sadece eğitim kurumlarında değil, aynı zamanda önce ailede başlamak üzere, toplumun her kesim ve kademesinde göstermektedir. Çünkü ahlak çok yönlü bir kavramdır. Her ne kadar ahlak kavramı özelden insan davranışlarını incelese de, genelde toplumun oluşturduğu kuralları, doğruyanlı ya da iyi-kötü düzlemlerinde incelemesiyle değerlendirilmektedir (Aydın M. Z., 2003, s. 16). Bundan dolayı da ahlak eğitimi, eğitimin tüm kademesine yerleştirmek ve yaygınlaştırmak gerekmektedir. Çünkü çocuklarda ahlaki gelişim fiziksel, sosyal ve psikolojik gelişimden çok da farklı değildir, aksine çocukların büyürken içinden geçmeleri gereken bir süreçtir (Bakioğlu ve Sılay, 2011, s. 28-29).

Bu amaç doğrultusunda her ne kadar ahlak eğitiminin amacı iyi, doğru, güzel, erdemli ya da ahlaklı olarak kabul ettiğimiz değerlerin öğrencilere öğretilerek, yaşamlarında söz konusu değerleri alışkanlığa dönüştürmeleri olarak düşünülse de; öte yandan ahlak eğitimiyle yapılması hedeflenen, öğrencilerin etik düşünebilme ve tavır alabilmelerini sağlamaktır. Eylemlerimiz ahlaki olarak düşünebilme anlamına da gelen etik düşünme sayesinde, öğrencilerin sadece ahlaki değer ve kuralları öğrenmesi değil, bu kural, ilke, değer ve normlar üzerinde düşünmeleri ve sorgulamaları da gerekmektedir (Bakioğlu ve Sılay, 2011, s. 20).

Ailede verilen ahlak eğitimi her ne kadar çocuğun kişiliğinin gelişiminde vazgeçilmez olsa da tek başına yeterli değildir. İnsanlık tarihiyle hareket eden ahlak duygusu, tıpkı zeka gibi eğitim, disiplin ve irade ile geliştirilebilir (Carrel, 1997, s. 101). Aile dışında verilen ahlak eğitiminin önemi de yadsınmaz. Çocukta ahlaki karakter geliştiren ahlak eğitimi her dönem eğitim sisteminde önemli bir paydaya sahiptir. Hatta Hökeleki’ye göre ahlaki karakter şöyle tanımlanabilir:

“Değişen şartlar altında, gözetilme ve cezalandırılma ihtimalinin düşük olduğu zamanlarda ayartılmaya karşı direnç gösterebilme, her şart ve durum altında ahlaki kurallara bağlılığı sürdürme, dürüst ve tutarlı olma; her hareketin doğru yönünü kestirme, bundan ortaya çıkacak sonuçları da önceden görme yeteneği olarak anlaşılmalıdır” (Hökelekli, 2007, s. 634).

O halde çocuğun seçimlerinde doğru-yanlış ya da iyi-kötü gibi değer yargılarına ulaşmak ve toplumun ilke ve değerlerini kazanmak süreci olarak düşünülen ahlaki gelişim eğitimle desteklenmelidir. Çocuktaki ahlaki duygunun gelişimiyle orantılı olarak okullardaki ahlak eğitiminin amaç ve işlevinin toplumsal değişimle bağlantılı olarak organize edilmesi gerekmektedir. Bu noktada ahlak eğitimi ile öğrencilerin kaynaştırılması sürecinde eğitimciler büyük görev düşmektedir. Eğitimciler çocuklarda iyi, güzel ya da doğru gibi değer yargılarıyla nitelendirilen erdem ve eğilimlerin kuvvetlenmesine, kötü ve yanlış kabul edilen davranış ve tutumların ise zayıflatılarak yok edilmesine çalışmalıdırlar.

İBTİDAİLERE MALUMAT-I AHLAKİYYE VE MEDENİYYE

Osmanlı Devleti'nin son yıllarından itibaren eğitim bilimi alanında yaşanmaya başlayan dönüşüm pek çok batılı düşünürün kitaplarda yer edinmesini sağlayıp eğitim ve öğretimde kullanılan yöntemleri çağdaşlaştırmıştır. Örneğin Ayşe Sıdika Hanım tarafından kaleme alınan “*Usul-u Talim ve Terbiye Dersleri*” adlı çalışma beden eğitimi, düşünce eğitimi ve en önemlisi de ahlak eğitimi üzerinde durup çocuğun eğitiminde uygulanması gereken yöntemler hakkında önemli bir birikim oluşturmuştur (Akagündüz, 2015b, s. 102-104). Benzer şekilde, 1331 (1915) yılında Ali Rıza Bey tarafından kaleme alınan “*İbtidailere Malumat-ı Ahlakîyye ve Medenîyye*” adlı ders kitabı, 1913 ve 1914 Tarihli Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredat programlarında yer alan “*Musabihat-ı Ahlakîyye ve Medenîyye*” adlı ders için hazırlanmıştır. 1914 Tarihli Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredat Programında, “*Musabihat-ı Ahlakîyye*” adlı dersin içeriğine ilişkin açıklamalar bölümü incelendiğinde, söz konusu ders aracılığıyla toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi, birlikte yaşama kuralları, erdemler, ahlaki hikayeler, hoşgörü, fedakârlık, yardımlaşma, iş birliği, çalışkanlık, büyüklere saygı vb konulara ilişkin kısa açıklamaların bulunduğu fark edilmektedir. Örneğin birinci sınıflar için hazırlanan “*Musabihat-ı Ahlakîyye*” dersine ilişkin açıklamalar şöyledir:

“Anamızı, babamızı sevelim, kardeş ve hemşirelerimizi sevmeliyiz, padişahımıza ve büyüklerimize itaat etmeliyiz. İhtiyar akrabamıza hürmet etmeliyiz. Arkadaşlarımızla kavga etmemeliyiz. Başkasına iftira atmamalıyız, arsız çocuklarla oynamaktan ihtar etmeliyiz. Tehlikeli oyunlardan sakınmalıyız. Vazifeye Dikkat: Çalışkanlık. Tembel çocukları kimse sevmeyiz çalışkan bir dindir. Çalışkan kazanır, arkadaşların defter ve kalemine dokunulmamalıdır, gayretli çocuk, tembellik: bugünkü işini yarına bırakmak. Muhtaçlara yardım etmeli, obur olmamalı, terli iken su içmemeli. Doğru olmak, başkasının malına dokunmamalı, insanlar birbirine lazımdır, yolda bulunan şeyi sahibine iade etmeli. Fukaraya yardım etmeli, mağrur olmamalı, müsrif olmamalı, başkasının aleyhinde söz söylememeli, kin, garaz bağlamamalı, çiçeklere, ağaçlara dokunmamalı, hayvanlara, birbirimize yardım etmeliyiz. Hayvanları, kuşları sevmeliyiz. Hemşirelerimiz sevmeliyiz, sancağımıza, ecdadımıza ve ecdadımızın yadigarlarına hürmet etmeliyiz. Adet-i milliyemize riayet etmeliyiz. Az tamah, çok ziya verir. Emanete hıyanet, doğruluk, yalancılık, iktisat-ı ticaret, hasset,

sarhoşluğun akıbeti, sigara içmemeli, temizlik, haya, geç olsun güç olmasın değil, geç olsun güç olmasın. Bazı ahlaki manzume ve efsane: Demir, demircinin öğüdü, karınca ile ağustos böceği, iki yolcu, örümcekle ipek böceği, tavşan ile serçe, teke ile tilki, kuzu ile kurt, tilki ile leylek, kurbağa ile ateş böceği, karınca ile tilki, tavşanla kaplumbağa. Bazı tarihi fıkralar: Memleketi için pek büyük fedakârlık etmiş adamların ve bilhassa çocukların sergezişleri” (Maarif Vekaleti Nezareti,1330/1914., s. 6-7).

Müfredatta ikinci sınıflar için hazırlanan “Musahabat-ı Ahlakiyye” dersinde birinci sınıfta verilen toplumsal ilişkileri düzenlemek ve birlikte yaşamayı kolaylaştırmak isteğinin çocuklarda vatan topraklarına hürmet, padişaha saygı, vatana hizmet, askerlik, sancağa hürmet gibi konulara dönüştüğü anlaşılmaktadır (Maarif Vekaleti Nezareti,1330/1914, s.8-9). Bu açıklamalar ışığında anlaşılmaktadır ki, Ali Rıza Bey tarafından 1331 (1915) yılında kaleme alınan “İbtidailere Malumat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye” adlı ders kitabı, 1914 Tarihli Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredat Programında, “Musababat-ı Ahlakiyye” adlı dersin içeriğine uygundur.

Görsel-2: Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı Altı, Beş, Dört ve Üç Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus

Ali Rıza Bey tarafından 1331 (1915) yılında ikinci baskısı gerçekleştirilen “İbtidailere Malumat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye” adlı eser 66 sayfadan oluşmakta olup “Maarif nezaret-i celilesinin Mekatib Programına tevfikana tertib ve umum-ı mekatib-i ibtidaiyye üçüncü senelerinde okunması resmen kabul olunmuştur” çerçeve yazısıyla çıkmıştır. Bab-ı Ali Civarında Ebulsuud Caddesi Numara 55

adresli Nefaset Matbaasında basılan eser, 31 adet dersten oluşmaktadır. Çalışmada konu anlatımı ve konu anlatımını güçlendirmek için soru-cevap tekniği kullanılmıştır. Derslerin başlıkları sırasıyla şu şekildedir:

“Ahlak (Ahlak Hakiki Saadeti Bildirir, Ahlaka İtaat Etmek İnsanlara Şeref Verir, Ahlaka İtaat Edenler Bahtiyardır), Birbirimize Yardım Etmeli, Temizlik, Hıfz-ı Sıhhat, İçilecek Şeyler Nelerdir, Sarhoşluk, İnsan Tahsil-i Ulum Etmeli, Cesaret-Metanet, Çocuğun Ebeveynine Karşı Vazifeleri Hürmet ve İtaat, Çocuğun Ebeveynine Karşı Vazifeleri Yardım ve İtaat, Çocuğun Biraderlerine Hemşerilerine ve Hizmetkarlarına Karşı Vazifeleri, Çocuğun Hocalarına Karşı Vezaiifi Hürmet ve Minnettarlık, Çocuğun Arkadaşlarına Karşı Vezaiifi, İnsanlar Karşı Vazifeler, Başkalarının Hayatına Hürmet, Yalan Söylememeli, İstikamet, Say, Vezaiif-i Uhuuvet, Fedakarlık, Memalik-i Osmaniyye, Hükümet, Heyet-i İdare, İntihab, Kuvve-i Teşriyye, Kuvve-i İcraiyye, Teşkil-i Vilayet, Vergiler, Hıdmet-i Askeriyye, Maarif-i Umumiyye, Belediye ve Meclis-i İdareler” (Ali Rıza, 1331/1915)

Fiyatı 60 para olan eserin son bölümünde ise Ali Rıza'nın yayımlanmış eserlerinin isimleri bulunmaktadır. Bu başlıkların her birinde konular öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yer yer hikayelerden yararlanılarak anlatılmıştır. Her başlığın sonunda yer alan sorular ise öğrencinin düşünerek konuları tekrarlamasını hedeflemiştir. Örneğin *“Çocuğun Ebeveynine Karşı Vazifeleri Hürmet ve İtaat”* başlıklı kısmın konu anlatımının hemen sonrasında şu sorular sorulmuştur: *“Ebeveynimizi Niçin Sevmeliyiz? Biz Çocukken Ebeveynimiz Bizim İçin Ne Yaparlar? Onlara Karşı Birinci Vazifemiz Nedir?, Ebeveyne Riayet Etmek Ne Demektir?, Ebeveyne Nasıl İtaat Etmeli?, Ebeveynimizin Nasihatlerini Neden Tutmalıyız?”* (Ali Rıza, 1331/1915, s. 19).

Görsel-3: İbtidaiyelere Malumat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye

Bu çerçevede Ali Rıza Bey'in kaleme aldığı "İbtidailere Malumat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye" adlı ders kitabının birinci dersi ahlak nedir sorusuna verilen yanıtla başlamaktadır. Ali Rıza Bey, ahlakın; hakiki saadet olarak, bireylere yapılması gereken iyi işler ile yapılmaması gereken kötü işleri öğreten bir bilim olduğunu söylemektedir (Ali Rıza, 1331/1915, s. 4). Bugün ahlak eğitimi, kurallar manzumesi olarak düşünülmemekte, içeresine etik düşünme ve tavır almayı bu yola da öğrencilerde iyi, güzel, ahlaklı ya da erdemli gibi terimlerle nitelendirilebilecek değerleri alışkanlık haline getirmeyi hedeflemektedir. Öte yandan Ali Rıza Bey, neden ahlaklı olmalıyız sorusuna ise, ahlakın kişiyi mutlu edeceğini, ahlaka ayrı davranmanın ya da kendi deyimiyle kötü işler yapmanın başkalarına zarar vereceğini, bizi de bedbaht edeceğini söyleyip sözlerine şöyle devam etmektedir:

"Hepimiz bahtiyar olmak istediğimiz için ahlakın bize işlemesini ihtar ettiği şeyleri yapmak borcumuzdur ki buna vazife derler. Mesela yalan söylememek borcumuzdur, eğer yalan söyleyecek olursak er geç bedbaht oluruz etrafımızdakileri de bedbaht ederiz. Eğer yalan söylemezsek kendimiz bahtiyar olduğumuz gibi başlarımızı da bahtiyar ederiz demek olur... Ahlak bir hekimdir ki vücudunuzun sıhhatte olması için ne gibi ilaçlar kullanmamız lazım geldiğini öğretir. Ahlakın dileğini dilememek hekimin sözünü tutmamak kadar tehlikelidir" (s. 4-5).

Ali Rıza Bey'e göre ahlak toplumda o kadar güçlü bir ilahtır ki ahlakın dediğini yapmayan toplumlar felakete uğrar, o toplumlarda fazilet kalmaz; hatta baba evladını, evlatta babasını sevmez (Ali Rıza, 1913/1915, s. 5-6). İncelediğimiz ders kitabında biz duygusu ve bununla bağlantılı olarak da biz-toplum ilişkisinin sıklıkla örneklendiği anlaşılmaktadır. Örneğin gerçekten mutlu olmak için başkalarıyla yaşamalı ve diğerleri zorda kaldığında onlara yardım etmeliyiz, oldu ki komşumuzun evi yandı biz yardım etmedik, bizim evimiz yandığında da kimse bize yardım etmez sözleri, kuralcı ahlakın ip uçlarını vermektedir.

Günümüzde pek çok ahlaklılık anlayışından bahsedilmektedir, bunlardan: Aristoteles ve erdem öğretisi, Kant ve deontolojik etik ya da faydacı ahlak teorileri ilk akla gelenlerdendir. Komşumuzun evi yandığında ona yardım etmemizin nedeni yazarımızın da söylediği gibi bizimde evimiz yandığında, komşumuzda bize yardım etsin diye ise, Kant'a göre bu ahlaklı bir eylem değildir. Çünkü Kant için bir eylemin ahlaklı olabilmesi için, eylemin sonucu değil, eylemi yaparken ki niyetimiz, yani iç ilke ya da maksimdir önemli olan (Kant I. , 2002, s. 23). Bir eylemi ahlaklı yapan ödevden dolayı yapılması değil, ödevin hangi niyetle yapıldığıdır. Ancak sonuççu ahlak teorisine göre ise, bir eylemin değerini belirleyen niyetimiz değil, bizi ulaştırdığı sonuçtur. Yalan söylemek sonucuna bağlı olarak, bazı durumlarda iyi olarak değerlendirilebilir (Haynes, 2002, s. 33).

سؤال : آرقه داشلریمزه قارشى وظیفه لرمن نهدر ؟
آرقه داشلرینی دو کونلر نهدر ؟ - اویون اوینار ایکن نیایمیلی؟
خواجه آرقه داشلرینی خبر ویرلردن نهدن نفرت ایدر ؟

Görsel-4: Sual. Arkadaşlarımıza Karşı Vazifelerimiz Nedir? Arkadaşlarını Dövenler Nedir? Oyun Oynarken Ne Yapalım? Hoca Arkadaşlarını Haber Verenlerden Neden Nefret Eder? Sayfa.25.

Ali Rıza Bey'in eserinde günümüz ahlak teorilerinden birisi olan, faydacı ya da yararçı ahlak olarak literatürde yer edinen teoriye ilişkin açıklamalara da rastlanılmaktadır. Ona göre, kişi gerçekten mutlu olmak istiyorsa sadece kendisi için iyi, güzel şeyleri istememeli herkes için iyi ve güzel şeyleri istemelidir (Ali Rıza, 1331/1915, s. 7). Hatta Ali Rıza Bey başkalarına neden yardım etmemiz gerektiği konusunda eserinde şöyle bir örnek vermektedir:

“Birbirimize yardım etmeli: bir adam dağda yolculuk ederken yolun büyük bir taş ile kapanmış olduğunu görür. İki tarafa bakar ne sağda ne solda geçebilecek bir yol bulamaz. Taşı iterek yolu açmak istese de gücü yetmez. Çalışmanın faydası olmayacağını anlar. O vakit kendi kendine ben burada kalacağım gece olacak aç, susuz, silahsız burada ne yapacağım beni kurtlar yer der ve taşı yuvarlamaya çalışır. O esnada bir yolcu daha gelir. Oda taşı yuvarlamaya çalışır. Bununla gücü yetmez. Oturup düşünmeye başlarlar. Başka yolcularda gelir. Hiçbiri taşı yerinden oynatamaz. O vakit içlerinden diri derki: Arkadaşlar her birimizin yapamadığını hepimiz birlikte yapabiliriz. Hepsi birden kalkarlar, taşa dayanırlar, yuvarlarlar, yolu açarlar ve yollarına giderler” (Ali Rıza, 1331/1915, s. 8).

Alıntılanan metinde yararçı ahlaka bir örnek olması açısından bir değer teşkil etmektedir. Yararçı ahlakta deontolojik ahlakın aksine bir eylemi ahlaklı yapan niyet değil, en çok sayıda insana en büyük mutluluğu sağlamasıdır (Haynes, 2002, s. 33). Tıpkı sonuççu ahlakta olduğu gibi yararçı ahlakta da bir eylemi yapma niyetiniz değil, sizi ulaştırdığı sonuç ve daha önemlisi size kattığı yarardır asıl olan.

Ali Rıza Bey, “İbtidailere Malumat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye” adlı ders kitabında, sadece bireylerin topluma karşı vazifelerinden ve bu vazifeleri yapmalarının neden ahlaklı olduğundan bahsetmemektedir; aynı zamanda kişinin kendine karşı da vazifeleri olduğunda ve bunlar yerine getirilmediğinde ahlaklı olunamayacağından bahsetmektedir. Örneğin, Ali Rıza Bey eserinde, bir kişinin başkalarına yardım edebilmek için öncelikle temizliğine dikkat ederek sağlıklı olması gerektiğini söylemektedir (Ali Rıza, 1331/1915, s. 9). Kuralcı ahlakın bir diğer örneğini de Ali Rıza Bey’in bu açıklamalarında bulmak olanaklıdır. Birey sağlıklı ve güçlü olmalı ki başkalarının ihtiyacı olduğu zaman onlara yardım edebilsin. Ben duygusunun hala gelişmediği, biz duygusunun ise ne yüksek saflarda olduğu anlaşılmaktadır. Güçlü devlet, güçlü yurttaş ikilemine güzel örnek oluşturan bu açıklamalar göstermektedir ki, II. Meşrutiyet yılları ahlak eğitiminin temelinde kuralcı ve yararçı ahlak anlayışı ve biz duygusu baskın gelmekte; bununla birlikte devletin refahı ve iyiliği her şeyin üstünde tutularak, kişilerin sağlıklı ve güçlü olması bile kendi iyiliklerinden öte başkalarının iyiliği çerçevesinde ele alınmaktadır. Örneğin Ali Rıza Bey eserinde sağlıklı olmanın ve spor yapmanın önemini şu sözleriyle anlatmaktadır:

“Hıfz-ı sıhhat bize kuvvetli olmak usulünü öğreten bilimdir. Bize kısaca iki şey tavsiye eder ki biri idman yani jimnastik biri itidaldır. İdman birtakım hareketlerle organları vücuttan her birini kendine lazım olacak kuvveti vermektir. İtidal her şeyde ne pek ileri gitmek ne de pek geri kalmağa terk ile daima ikisi ortasında davranmaktır. Kuvvetli olmak için açık havada idman yapmalı yani uzun uzadıya yürümeli, koşmalı, atmalı, yüzmeli ağır yükleri kolayca taşımalıdır. Bunlar etimizi kuvvetlendirir, göğsümüzü genişletir. Fakat çocukların hepsi açık havada yaşayamaz uzun uzadıya yürüyemez. Şehirde oturanlar pek nadir olarak köylere giderler. Bunun için hıfz-ı sıhhat fenni idman yapmayı tavsiye eder. Şehirlerde ki köylerde idman yapılabilir. Kolları bacakları hareket ettirmelidir. Vücutları pek nazik olan çocuklar idman ile kuvvetli olurlar. Hıfz-ı sıhhat emir ettiği ikinci şey itidaldır. Acıkmadıkça yemek yememeli, çok su içmemeli hele gazoz gibi ne olduğu bilinmez murdar suları katiyen kullanmamalı. İtidal ahlakın en mühim kavaidindedir” (Ali Rıza, 1331/1915, ss. 11-12).

Ali Rıza Bey’e göre ahlaklı olmayan eylemlerden birisi de sarhoşluktur. Sağlıklı bir vücuda sahip olmak için hiçbir zaman içki içilmemelidir. Çünkü sarhoş insan etrafına zarar verip ne söylediğini bilmez, hatta adam bile öldürebilir (Ali Rıza, 1331/1915, s. 14). Ali Rıza Bey’e göre ahlaklı adamın bir diğer özelliği de cahil olmamasıdır, çünkü cahil adam iyi bir vatandaş olamaz. İyi bir vatandaş olamadığından ahlaklı bir birey de olamaz. Bunun için cahil olmamak için okuma-yazma bilmek, okula gitmek, kendi mesleğiyle ilgili kitapları okumak gerekmektedir (Ali Rıza, 1331/1915, s. 16). II. Meşrutiyet yılları ahlak eğitiminde öğretilen değerlerden birisi de cesaretli ve metanetli olmaktır. Bu kavramları ise Ali Rıza Bey eserinde şöyle anlatmaktadır:

“Cesaret ve metanet sahibi bir kişi, hiçbir tehlikeden korkmayarak yapacağını yapmalıdır. Muharebede cesur olmak ölümden korkmadan cenke girmektir. Cesur bir asker açlığa, susuzluğa, soğuğa katlanır. Asla daha çok olan düşmandan kaçmaz, vatan uğruna canını feda etmekten çekinmez. Fakat insan yalnız muharebede değil memleketinde de her gün cesur ve metin olmalıdır” (Ali Rıza, 1331/1915, s. 17).

Aristoteles ve erdem öğretisinin en temel ahlaki değerlerinden birisi olan “cesaret”, Ali Rıza Bey’in eserinde de temel değerler arasında gösterilmektedir. Aristo’ya göre ahlaklı ya da erdemli yaşamın anahtarı her şeyde ortayı bulmaktır ve bu anlamıyla da cesaret bir orta halidir. Şöyle ki cesur bir kişi, her şeyden korkan bir kişiyle, hiçbir şeyden korkmayan ve kendini devamlı tehlikeye sokan bir bireyin tam ortasında bulunmaktadır (Aristoteles, 1997, s. 37). Eserde bireyin vazifeleri ve ahlaklı olmak arasında kurulan ilişkinin bir diğer örneği de anne-babaya karşı görevler konu başlığında kendisini göstermektedir. Ali Rıza Bey’e göre anne-babaya karşı en büyük vazifeler hürmet ve itaattir, hatta itaat konusunda da şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Ana ve baba evlatlarına bir şeyi ne için yaptırmak yahut yaptırmamak istediklerinin sebebini söylemeye bilir itaate mecburuz. Zira çocuklar her şeyi anlayamazlar. Akıllı bir çocuk şöyle böyle yap diye emir olunmasının sebebini anlamaya gayret eder. Fakat anlamazsa yine hiç karşılık cevap vermeksizin itaat etmek borcumuzdur” (Ali Rıza, 1331/1915, s. 20).

Ali Rıza Bey’e göre çocuklar sadece anne-babalarına değil aynı zamanda onları eğiten öğretmenlerine de itaat etmeli, derslerini dinlemeli ve kendi aralarında konuşmamalıdır (Ali Rıza, 1331/1915, s. 24). Öte yandan vazifeler bunlarla bitmemektedir. Çocukların arkadaşlarına karşı da vazifeleri vardır. Arkadaşlarını sevmeli ve kendilerini de arkadaşlarına sevdirmelidirler, hatta Ali Rıza Bey’e göre bu durum çocukların borcudur (Ali Rıza, 1331/1915, s. 25). Vazifelerimiz anne-baba ve arkadaşlarla sınırlı değildir, tüm insanlığa karşı da vazifelerimiz vardır, bunlardan bazılarını Ali Rıza Bey kitabında şöyle sıralamaktadır: *“Her ne milletten ve mezhepten olursa olsun bütün insanları sevmeliyiz”* (Ali Rıza, 1331/1915, s. 26). Günümüzde eşitlik ilkesi olarak tanımladığımız, insanlar arasında hiyerarşi yoktur, herkes eşittir ve din, mezhep, ırk ayrımı yapmadan herkes eşit hak ve hürriyetlere sahiptir ilkesini II. Meşrutiyet döneminde yazılan bir ders kitabında da görmek mümkündür. Kitabın devamında vazifelerimizden bir diğeri olarak, insanlara yardım etmek, başkalarının hayatına hürmet etmek, kimseyi öldürmemek ve yalan söylememek gösterilmektedir (Ali Rıza, 1331/1915, s. 26-27). Ali Rıza Bey yalan söylemenin neden kötü ya da ahlaklı olmayan bir davranış olduğunu ise kendi sözleriyle şu şekilde anlatmaktadır:

“Doğru olmak asla yalan söylememek ve başkalarını aldatmamak dahi bir vazifedir. Eğer insanlar zamanlarını birbirlerini aldatmakla geçirecek olsalar, nihayet birlikte yaşayamazlar. Birbirlerine yardım edemezler. Hepsi bedbaht olur. İşte bunun için yalan söylemek kadar fena bir şey olamaz. Yalancılık kadar tehlikeli umumun nefretini calib bir şey yoktur” (Ali Rıza, 1331/1915, s. 30).

Ali Rıza Bey, eserinin sonlarına doğru çocukların ahlaklı bir hayat sürmeleri için yapmaları gereken vazifeleri şöyle sıralamaya devam etmektedir: çalışmak, tembellikten uzak durmak,

toplumsal ilişkilerde nezaket kurallarını dikkate almak ve fedakârlık (Ali Rıza, 1331/1915, ss. 30-32). Ali Rıza Bey'in fedakarlık konusundaki açıklamaları ise dikkat çekicidir:

“Bir insanın başkalarına hizmet etmek için bazen ölüme katlanması lazımdır. Başkaları için kendi hayatını esirgemeyenler büyüklük göstermiş ise fedakârlık etmiş olurlar. Suyu düşüp boğulmakta olan bir adamı kurtarmak için kendisini suya atan yanmakta olan bir hanede bulunanları kurtarmak için o eve giren adam fedakardır. Vatanını ve hürriyetini adaleti müdafaa etmek için ölen fedakardır... Gerçekten insan olan bir adam için adaleti, hürriyeti müdafaa ve bunu çeşitli tehlikelerden tahlis uğrunda ölmek kadar saadet olamaz. Herkes alim olamaz. Herkes vatanını, adaleti müdafaaaya fırsat bulamaz” (Ali Rıza, 1331/1915, ss. 33-34).

Vatan için seve seve canını feda etmek, kişinin en doğal hakkı olan yaşamak hakkında feragat etmesi, II. Meşrutiyet ve devamındaki yıllarda incelenen pek çok ders kitabında (Yurt Bilgisi, Yurttaşlık Bilgisi, Tarih, Coğrafya ya da Sosyal Bilgiler ders kitaplarında) vazife olarak gösterilirken, Ali Rıza Bey bir tür fedakârlık olarak göstermiştir. İyi bir yurttaş ya da ahlaklı bir insan olabilmek için yapılması gerekenler incelediğimiz kitapta özetle bu şekilde gösterilmektedir.

Görsel-5: Çocuğun Ebeveynine Karşı Vazifeleri Yardım ve itaat. Ebeveynimize yardım etmeli yani onları beslemeli, ihtiyaçlarında hastalıklarında bakmalı. Ebeveyn ihtiyar oldukları vakit çocukların onları beslemesi lazımdır. Çünkü ebeveyn evlatlarını çocuk iken besleyip büyütmişlerdir. Anasını babasını beslemek istemeyen evlatlar ahlaksızdır. İyi bir evlat ebevey-

nine yardım edebildiği için kendisini mesut bilir. Ebeveynimize karşı itaatli olmalı, yani onların her dediklerini yaparak hoş görmeli, memnuniyetlerini kazanmalıdır. Birçok çocuklar vardır ki kalben fena olmadıklarını ve atalarını babalarını sevdiklerini söyledikleri halde onlara kötü muamele gösterirler, hoşlarına gitmeyecek şeyler yaparlar. Kah gürültü ederek yorulmuş babalarını rahatsız ederler kah bir şey sordukları zaman cevap vermezler (Ali Rıza, 1331/1915, s. 20).

SONUÇ

II. Meşrutiyet yıllarında toplumsal, siyasi ve kültürel pek çok alanda yaşanan değişim ve dönüşüm eğitime yansıyor yeni kurumları, yöntemleri ve mevzuatları getirmiştir. Devleti kurtarma kaygısıyla hareket eden İttihatçılar için rasyonel işleyen kurumlara, ülke içindeki toplumsal sorunları çözecek adımlara, iç ve dış politikayı yönlendirecek stratejilere ihtiyaç vardı. Zaten hastalıklardan kadın haklarına uzanan sorunlar ağında Meşrutiyet'in devlet adamları çözümler üretirken başarılarından ve başarısızlıklarından oluşan ciddi bir birikimi Cumhuriyet'e miras bırakmışlardır. Tıpkı diğer pek çok konuda olduğu gibi eğitim konusunda da bu dönemin devlet adamları bir takım radikal adımlarla önemli kanunlar, mevzuatlar, kurumlar ve bunları destekleyecek ders kitapları gibi araçlar yaratmışlardır. Tarih, coğrafya, din, hendese, ziraat, hesap, resim, beden eğitimi gibi dersler devletin ihtiyaç duyduğu insan potansiyelini yetiştirebilmek kaygısıyla kaleme alınmıştır. Ahlaklı, iyi bir vatandaşın nasıl bir kurguya sahip olacağı ise bu bağlamda ortaya çıkmıştır.

II. Meşrutiyet Döneminde Ali Rıza Bey tarafından kaleme alınan "*İbtidailere Malumat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye*" adlı ders kitabı, öğrencilere iyi ya da ahlaklı bir yurttaş olmaları için yapmaları ve yapmamaları gerekenleri soru cevap şeklinde ve yazıldığı dönemin toplumsal kabul ve gerçeklerini dikkate alarak, çeşitli hikayeler aracılığıyla örnekleyerek anlatmaktadır. Günümüzde ahlak eğitiminde kullanılan pek çok ahlaki değer ve yargıların söz konusu eserde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Doğruluk, yalan söylememek, cesaret, fedakârlık, yardımlaşma, çalışkanlık-tembellik, nezaket kurallarına dikkat etmek, büyüklere saygı, küçüklere sevgi gibi değer yargılarının kendi içinde bütünsel bir şekilde eserde anlatıldığı anlaşılmaktadır. Eser çoğunlukla kuralcı ahlak olarak da bilinen, ahlaki değer ve yargıların sonucunun birtakım kurallara bağlı olduğu savını temele alarak; öte yandan da en çok sayıda insanın mutluluğu için bir eylemde bulunulması gerektiğini savunan yararçı ahlak teorisinden hareket etmektedir. Günümüzde kuralcı ya da yararçı ahlaka ilişkin pek çok eleştiriler vardır. Bu eleştiriler odağında "*İbtidailere Malumat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye*" adlı ders kitabına bakıldığında farklı alternatifler söz konusu olacaktır.

Ali Rıza Bey yazıldığı çağın ihtiyaçlarını karşılayan, örneklerle zenginleşmiş, kendi içinde tutarlılığı olan; ancak felsefi sorgulama ya da analitik felsefeden uzak, tek boyutlu, yazılma amacına uygun bir eser kaleme almıştır. Ders kitaplarının yazıldığı dönemdeki öğretim programlarının en somut örneği ve öğretilmesi hedeflenen değerlerin en güzel aracı olduğu göz önünde bulundurulduğunda kendi içinde uyumlu olduğu da anlaşılmaktadır. Öte yandan eserde erdem etiğinin yanı sıra, yararçı, kuralcı ve sonuççu ahlak teorilerine örnek oluşturacak kısa ve yüzeysel açıklamalara da yer verildiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (2005). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ali Rıza (1331/1915), *İbtidailere Malumat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye*. İstanbul: Nefaset Matbaası.
- Akagündüz, Ü. (2015a). *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*. İstanbul: Yeni İnsan Yay.
- Akagündüz, Ü. (2015b). Düşünce Tarihimizin Eğitimci Simalarından Ayşe Sıdika Hanım ve Usûl-ı Talim ve Terbiye Dersleri Adlı Eseri. *Folklor/Edebiyat*, 21(81), 87-106.
- Akagündüz, Ü. (2016). II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Bir Sorun Olarak Sıtma ve Sıtmadan Korunma Çareleri. *Kebikeç*, 20(41), 95-123.
- Akyüz, Y. (2010). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Aristoteles. (1997). *Nicomakhosa Etik*. (S. Babür, Çev.) Ankara: Ayrıç Yayınevi.
- Aslan, E. (2011). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlkokullarda İzlediği İlköğretim Programı: 1924 İlk Mektepler Müfredat Programı. *İlköğretim Online*, 10(2), 717-734.
- Aydın, M. Z. (2003). *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bakioğlu, A., & Silay, N. (2011). *Karakter Eğitimi (Yüksek Öğretim ve Öğretmen Yetiştirmede)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- Carrel, A. (1997). *İnsan Denen Meçhul*. (Y. Ender, Çev.) İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2002). *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ertürk, S. (1986). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Yelkentepe Yay.
- Göle, N. (2002). Batı Dışı Modernlik: Modernleşme ve Batıcılık. U. Kocabaşoğlu (Dü.) içinde, *Modernleşme ve Batıcılık* (Cilt 3). İstanbul: İletişim Yay.
- Haynes, F. (2002). *Eğitimde Etik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hökelekli, H. (2007). Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi. R. Kaymakcan, & M. Uyanık içinde, *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak* (s. 625-642). İstanbul: Dem Yayınları.
- Kant, I. (2002). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (İ. Kuçuradi, Çev.) Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kart, B. (2013). *Etikte Nesnellik ve Öznellik Tartışması (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keyder, Ç. (1989). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2009). *Uludağ Konuşmaları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (M. Kıratlı, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Maarif Vekaleti Nezareti (1329/1913), *Mekatib-i İbtidaiyye Müfredat Programı Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Maarif Vekaleti Nezareti (1330/1914). *Mekatib-i İbtidaiyye Müfredat Programı Altı, Beş, Dört ve Üç Dershaneve Muallimli Mekteplere Mahsus*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Maarifi Umumiye Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi. (1331/1915). *Darülmualimin-i İbtidailere Mahsus Müfredat Programı*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Tekeli, İ. (2002). Türkiye’de Siyasal Düşüncemizin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık (s. 19-43). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.

Tepe, H. (1998a). Yüzyılımızın Dönemecinde Etikler, Beklenenler ve Etiğin Durumu. *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 59-69.

Tepe, H. (1998b). Bir Felsefe Dalı Olarak Etik. *Doğu-Batı Dergisi*, 9-24.

Tepe, H. (2011). *Etik ve Metaetik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Ülken, H. Z. (2001). *Ahlak*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Üstel, F. (2009). *Makbul Vatandaşın Peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yücel, H. A. (1959). *Felsefe Dersleri*. İstanbul: Maarif Basımevi.